

12. Pound, Ezra. ABC of Reading / Ezra Pound. – New York : New Directions, 1934. – 210 p.
13. The Cantos of Ezra Pound. – New York : New Directions, 1986. – 824 p.
14. Эко У. Поиски совершенного языка в европейской культуре / У. Эко. – СПб. : Александрия, 2007. – 423 с.
15. Элиот Т. С. Назначение поэзии. Статьи о литературе / Т. С. Элиот. – Киев : Airland, 1996. – 350 с.
16. Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. – М. : Художеств. л-ра, 1974. – 575 с.
17. Публій Овідій Назон. Метаморфози / Овідій Назор Публій. – К. : Дніпро, 1985. – 301 с.
18. Давньогрецька трагедія. Есхіл, Софокл, Евріпід. – Х. : Фоліо, 2006. – С. 102.
19. Melaney W. T. S. Eliot's Poetics of Self : Reopening "Four Quartets" / W. T. S. Melaney // Alif Journal of Comparative Poetics. – No. 22. – 2002. – P. 148–168.
20. Элиот Т. С. Стихотворения и поэмы / Т. С. Элиот. – М. : Радуга, 2000. – 399 с.
21. Августин. Исповедь / Августин. – М. : Изд-во Ренессанс, 1991. – 488 с.
22. Еліот Т. С. Вибране / Т. С. Еліот. – К. : Дніпро. 1990. – 198 с.
23. Гомер. Одиссея / Гомер. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1963. – 467 с.
24. Данте Алигьери. Божественная комедия / Алигьери Данте. – М. : Правда, 1982. – 640 с.
25. Вибраний Езра Павнд. – Мюнхен : Вид-во "На горі", 1960. – 344 с.
26. Данте Аліг'єрі. Божественна комедія: Поема / Данте Аліг'єрі. – Х. : Фоліо, 2004. – 607 с.
27. Ушакова О. М. Т. С. Элиот и европейская культурная традиция / О. М. Ушакова. – Тюмень : Изд-во Тюмен. нац. ун-та, 2005. – 220 с.
28. Еліот Т. С. Вбивство у соборі. Спустошена земля. Великопісна середа. Подорож трьох мудреців / Т. С. Еліот. – Мюнхен : Вид-во "На горі", 1963. – 104 с.
29. Манн Т. Волшебная гора. – М. : Художеств. лит. 1959. – 500 с.
30. Війон Франсуа. Великий Тестамент та інші поезії : пер. з франц. ; передм. Леоніда Первомайського. – К. : Дніпро, 1973. – 186 с.

УДК 82.09

Олена Гусейнова

МІСТО ЯК ПАЛІМПСЕСТ: ДО ТЕОРІЇ ТЕКСТУАЛІЗАЦІЇ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ

Проаналізовано місто як палімпсест із погляду теорії текстуалізації міського простору.

Ключові слова: палімпсест, текстуалізація, місто, міський простір.

Гусейнова Елена. Город как палимпсест: к теории текстуализации городского пространства. Рассматривается город как палимпсест с точки зрения теории текстуализации городского пространства.

Ключевые слова: палимпсест, текстуализация, город, городское пространство.

Huseynova Olena. City as Palimpsest: from Theory Tekstualization Municipal Zone. We consider the city as a palimpsest in terms of theory tekstualization urban space.

Key words: palimpsest, tekstualization, city, urban space.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розмову про текстуальну природу міського простору й міського середовища в сучасній науці про літературу не можна назвати новою. Символічним початком дискусій про текстуальність міста пропоную вважати надзвичайно популярну на початку ХХ століття книжку англійського письменника-модерніста Форда Мадокса Форда “Душа Лондона”, у якій Форд у дещо імпресіоністичній манері намагався відтворити атмосферу столиці Великої Британії (*Ford M. F. 1995. 2*). Текстуальність модерного життя і модерної культури у Форда Мадокса Форда своїм джерелом мали розвиток раньомодерних масмедійних технологій і “новий рух” або “новий транспорт”, яким модерна людина початку ХХ століття могла пересуватися великим містом: автомобілі, метро, трамваї тощо. Рух у мегаполісі, який пришвидшувався або призупинявся залежно від вибору перехожих, таким чином прирівнювався до руху газетними заголовками, статтями, об’явами, нарисами.

Пізніше до цієї умовної дискусії долучилися, скажімо, Кевін Лінч, який у книзі “Образ міста” інтерпретацію міського простору уподібнює до інтерпретації художнього тексту, а отже говорить про повсякчасне народження нових змістів і нових значень, залежних від “читців міста” (*Lynch K. 1999. 64*). У цьому ж контексті важливо пам’ятати про роботу Ролана Барта “Семіологія і урбанізм”. Власне, у ній французький учений називає місто “механізмом, у котрому працюють елементи, функції яких можна назвати і регламентувати” (*Barthes R. 2001. 195*). Ці елементи, як у лінгвістиці, можуть бути слабкими, сильними, маркованими, немаркованими. Таким чином, міркування Барта про семіотичну природу міста ставлять під сумнів дуже поширену в роботах із культурологічної або літературознавчої урбаністики метафору “мови міста”. Очевидно, що сьогодні ця метафора стала свого роду загальним місцем: місто говорить, ми прого-

ворюємо місто. Попри те, що метафорою цією дуже часто користуються як терміном¹ “мова міста” не перестає звучати й бути чимось на кшталт “мови квітів”. Шляхом подолання метафоричності може бути бартівська теза про те, що місто – це дискурс, а дискурсивні практики міського простору реалізуються як протиріччя між закріпленими за знаками сенсами та реальністю, між реальністю як такою і реальністю географічної карти. У цьому контексті слід також згадати статтю Мішеля Бютора “Місто як текст”, уміщену в книзі “Роман як дослідження”. Метафора “мови міста” трактується французьким критиком та письменником як “особливий словник” міста. Мішель Бютор описує цей словник як певний об’єднавчий елемент, як “клей”, на якому тримається міський текст (*Бютор М. 2000. 115*).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В пострадянському літературознавстві розмова про місто як текст легітимізована стараннями Тартусько-Московської семотичної школи ще в 1970-х роках. У таких відомих і незмінно популярних серед вітчизняних літературознавців роботах, як “Символіка Петербурга і проблеми семіотики міста” Юрія Лотмана та “«Петербургський текст» російської літератури” Володимира Тодорова, так само розгортаються “текстуальні метафори” урбаністичного літературознавства. Можна згадати топорівські метафори – “словник міста”, “лексика міста” й лотманівську “казан текстів” (*Лотман Ю. 1992. 2. 169*). Власне, ця лотманівська метафора й дасть нам змогу перейти від широкої проблеми текстуальності міського простору до вужчої – його палімсестності.

Нагадаємо, що Юрій Лотман, міркуючи про семіотичну специфіку міста, зауважував: “Місто як складний семотичний механізм, генератор культури може бути генератором культури тільки тому, що є казаном текстів та кодів, різноструктурованих та гетерогенних, які належать різним мовам і різним рівням. Саме принциповий семіотичний полілогізм будь-якого міста робить його полем різноманітних і в інших умовах неможливих семіотичних колізій. Реалізуючи зіткнення різних національних, соціальних, стильових кодів і текстів, місто

---

¹ Можемо назвати низку вітчизняних літературознавчих розвідок: Фоменко В. Г. “Місто і література: українська візія”; Цимбал Я. В. “Париж і Берлін в українській поезії першої третини ХХ ст.”; Кискін О. М. “Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі” тощо.

реалізує певні гібридизації, перекодування, семіотичні переклади, які перетворюються на потужні генератори нової інформації. Джерелом таких семіотичних колізій стає не тільки синхронне співіснування різноманітних семіотичних утворень, а й діахронне їх існування: архітектурні споруди, міські ритуали та церемонії, сам план міста, назви вулиць та тисячі інших реліктів минулих епох відіграють роль кодових програм, які щоразу наново генерують тексти історичного минулого. Місто, отже, – механізм, який постійно народжує своє минуле, яке отримує можливість співіснувати з теперішнім синхронно” (Лотман Ю. 1992. 2. 169). Саме з останніми словами Лотмана пов’язуємо розуміння міста як палімпсестного організму. Адже палімпсест (у першому значенні) – це рукопис, написаний на пергаменті на змитому або зіскобленому тексті. Таким чином знаки й сліди минулого, про які пише Лотман, розуміємо як рештки “змитого і зіскобленого тексту”, поверх яких творяться тут і тепер та синхронно співіснують знаки сьогоденні.

Таке цілком прозоре трактування міського простору як палімпсестного дуже легко реалізувати в контексті соціальної, культурної або візуальної урбаністики. Прикладом можуть бути львівські барокові кам’яниці з площі Ринок, зведені на ренесансних фундаментах, або співіснування на одному будинку двох табличок із назвами вулиць у Чернівцях, української і часів румунської влади на Буковині. Однак у літературознавчому вжитку “місто як палімпсест” функціонує як ще одна красива метафора.

В одній із ключових робіт із модерної літературознавчої урбаністики – “Міські коди: досвід читання модерного урбаністичного роману” Хани Вірс-Нешер, палімпсестність міського художнього простору пов’язується з образом фланера. Цей образ функціонує в сучасній гуманітарній науці в трактуванні Вальтера Беньяміна й розуміється як образ перехожого-споглядача, під поглядом якого формується фрагментарний образ міста. Адже фланер, рухаючись усередині міста, залишається на узбіччі міського життя і не має доступу до думок і почуттів тих, кого зустрічає у своїх прогулянках містом. Тому картину міського життя складає із зовнішніх, поверхових деталей, які потрапляють у його поле зору випадково. “Міський текст – це палімпсест”, говорить Хана Вірс-Нешер (*Wirth-Nesher H. 1996. 11*), елементами ж цієї палімпсестної структури дослідниця вважає набір репрезентацій, образів міста, які співіснують у свідомості безлічі

фланерів зі сфери культури, мистецтва, політики, економіки й літератури. Таким чином, місто як палімпсест ставиться в залежність від фігури фланера і, так би мовити, фланерного способу бачення й інтерпретації явищ, тоді літературі дістається фактично другорядна роль, яка зводиться до віддзеркалення такої складної рукотворної форми як місто і міський досвід.

Ми спробуємо подивитися на палімпсестність міського тексту не крізь призму класичних робіт про Париж Вальтера Беньяміна, а крізь призму роботи Жерара Женетта “Палімпсест: література в другому ступені”. Тоді місто розуміється як співіснування в одному тексті кількох текстів (*Genette G. 1997/ 311*). Таким чином, центром текстуалізації художнього простору перестає бути існування індивідуалізованого фланерського погляду й індивідуалізованого способу інтерпретації та репрезентації міста. Текст міста ж розуміється як “вузлик, який витворюється в середині культурної тканини і в лоні якої він вічуває себе не тільки зануреним, а й народженим тут” (*Бютор М. 2000. 115*).

Для того, щоби наочно продемонструвати незалежність палімпсестної природи міста від фігури фланера, ми звертаємося до художнього тексту, який реалізується поза поетикою модернізму. Ідеться про повість Івана Нечуя-Левицького “Хмари”. Одним зі способів відтворення діалогу між міським текстом та культурним простором у художньому творі можемо назвати “проявлення чужого слова”. Ідеться не тільки про “чуже слово” в бахтніському трактуванні (яке наочно демонструє діалогічну природу художнього тексту (*Бахтин М. М. 1986. 187*), а й про “чуже слово” в розумінні Ігоря П. Смирнова. Тоді чуже слово розуміється як “будь-яка перекличка, яка з’єднує між собою літературні пам’ятники” (*Смирнов І. 2009*). У випадку “київського тексту” Івана Нечуя-Левицького таким проявленням “чужого слова” можна вважати, зокрема, послідовне вживання і навіть надживання, так би мовити, “русти кальної лексики”. “Саме проти їх стояла лавра, обведена білими високими мурованими стінами та будинками, й лисніла золотими верхами й хрестами, наче букет золотих квіток. Коло лаври ховались у долинах між горами печери з своїми церквами, між хмарами садків та винограду. А там далі, на північ, на високому шпилі стояла церква св. Андрія, вирізуючись всіма лініями на синьому небі: коло неї Михайлівське, Софія, Десятинна, Поділ, вганяючись рогом в Дніпро, неначе плавав на синій, прозорій воді з своїми церквами й будинками. Всі гори були ніби зумисне завітчані

зеленими садками й букетами золотoverхих церков” (*Нечуй-Левицький І. 2001. 432*). Іван Нечуй-Левицький переплітає два опозиційні як на літературну традицію ХІХ століття, а тим більше в контексті української літератури 1870–1890-х років, просякнуту глибинною “сільсько-епічною традицією”, наратив. Барокові білі муровані стіни розчиняються між хмарами садків і винограду, Софія, Десятинна й весь Поділ – розпливаються в “синій прозорій воді”. “Природне” стає тим зітертим і зіскобленим попереднім текстом, на якому силуються проступити нові знаки й значення церков і будинків.

Висновок. Палімпсестність проявляє себе не тільки як стратегія, яка робить доступною письму розмаїття міського життя та міських досвідів, а й дозволяє міському тексту звучати багатоголосно. “Стоять київські гори непорушне, заглядають в синій Дніпро, як і споконвіку, несуть на собі пам’ятку про минувшість для того, хто схоче її розуміть, і ждуть не діждуться, поки знов вернеться до їх слава старого великого Києва, поки знов завітчають їх потомки давніх батьків свіжими квітками історії” (*Нечуй-Левицький І. 2001. 433*) Отже, у ролі культурної дошки, на якій пропонує малювати або прописувати Київ Іван Нечуй-Левицький, вибирає не власне міську територію: світ вулиць, провулків, будинків, церков, а територію виразно рустикальну, природну, тобто таку, яка все ще перебуває поза процесом семіотизації.

Література

1. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – Изд. 2-е. – М. : [б. и.], 1986. – С. 381–393.
2. Бютор М. Город как текст // М. Бютор. Роман как исследование. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 235 с.
3. Лотман Ю. М. Символика Петербурга и проблемы семиотики города // Лотман Ю. М. Избранные статьи : в 3 т. – СПб. : [б. и.], 1992. – Т. 2.
4. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім’я ; Хмари : повісті. – К. : Наук. думка, 2001. – 501 с.
5. Смирнов И. П. Порождение интертекста // <http://novruslit.ru/?p=113&page=2>
6. Barthes R. Semiology and Urbanism // Barthes R. The Semiotic Challenge / trans. Richard Howard. – New York : Hill and Wang, 2001. – P. 191–201.
7. Genette G. Palimpsests : literature in the second degree. – University Nebraska Press, 1997. – 490 p.
8. Ford M. F. The Soul of London. – Phoenix, 1995. – 288 p.
9. Lynch K. The Image of the City. – MIT Press, 1999. – 194 p.
10. Wirth-Nesher H. City codes : reading the modern urban novel. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 244 p.